

Маріан Токар

доктор наук з державного управління, доцент, директор Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики Ужгородського національного університету (Ужгород)

САМВИДАВ І НЕФОРМАЛЬНА ПРЕСА ЗАКАРПАТТЯ НА ЗОРІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Криза комуно-радянського політичного режиму наприкінці 1980-х рр. розпочала невідворотні процеси політизації української нації та постановки на порядок денний ключового завдання – відновлення Української державності. Хвиля лібералізації суспільно-політичних відносин, демократичні перетворення громадського життя активізували громадськість у всіх регіонах. Не стояли осторонь цих процесів і закарпатці, які масово об'єднувалися в громадські, як тоді називали – неформальні, організації.

Саме у цей час в Ужгороді відроджується просвітянський рух, який сприяв відновленню роботи товариства «Просвіта» в Ужгороді після піввікової вимушеної паузи. Свою діяльність організація розпочала у серпні 1989 р., пізніше організаційно оформившись під патронатом крайової організації Народного Руху України за перебудову. Однією із пріоритетних цілей просвітян стало поширення серед населення національно-патріотичних, історико-краєзнавчих, фольклорно-літературних матеріалів. Проте, на зламі 1980–1990-х років здійснювати видавничу діяльність було нелегкою справою. Адже, потужний друкарський комплекс перебував у державній власності і випускав друковану продукцію виключно державного замовлення. Більше того, цей процес був під посильним наглядом спецслужб і правоохоронних органів. Тому, просвітяни намагалися знайти найоптимальніший спосіб для продукування і поширення неформальних періодичних та інших матеріалів.

Саме завдяки ініціативи активу товариства в Ужгороді з'являються первістки неформальних періодичних видань новітнього часу – так названі «самвидави». Уже починаючи з 1990 р., вони спромоглися власними силами видати три номери газети «Просвіта». Вона виходила на восьми сторінках А4-го формату накладом 1500 примірників, а гаслом новинки став промовистий клич – «Народе мій, прокинься!»¹. На сторінках неформальної преси активісти

¹ Токар М. Первістки просвітянських видань. *Просвіта*. 2001. Серпень. № 1. С. 4.

могли ділитися сучасними проблемами, реагувати на ті чи інші національно-культурні й громадсько-політичні події. Але головним завданням, яке перед собою поставили члени редколегії, стало подолання інформаційної блокади з боку державних

структур через поширення матеріалів

про минуле і сучасне Закарпаття.

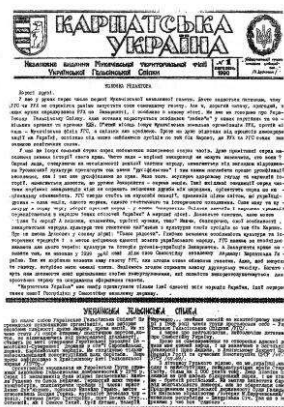

Редакція газети «Просвіта» розташовувалася в Ужгороді, тоді на Московській набережній 18/1 у

приміщенні майстерні художника В. Тегзи, який до того ж виконував функції художнього редактора видання. Головним редактором просвітянської новинки був А. Федорішко, а відповідальним секретарем – М. Басараб². Оглядаючи перший номер новинки, кидається у вічі сміливість і прямота поглядів авторів поданих матеріалів. Крім передової статті головного редактора, який подав історію відродження товариства «Просвіта», тут подано текст гімну України «Ще не вмерла Україна!», передрук статті Августина Волошина про заснування і розвиток товариства «Просвіта» в 20-х рр ХХ ст., С. Вайди про синьо-жовтий прапор, інтерв'ю з відомим просвітянином О. Пайкошем та інше. Заслуговує на увагу й оголошення, вміщене на останній сторінці першого номера: «Якщо Ви хочете вступити в товариство «Просвіта», дізнатися про останні політичні новини, – приходьте на просвітянське Віче щочетверга о 18-й годині біля пам'ятного знака Т.Г. Шевченкові на площі Б. Хмельницького»³. Не менш цікавими були й наступні номери газети, які повідомляли про екологічні проблеми, висвітлювали громадсько-політичні події в Закарпатській області та за її межами. У другому і третьому номерах газети «Просвіта» вперше було видрукувано списки репресованих греко-католицьких священиків Мукачівської єпархії, які підготував о. Сабов.

² Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття): монографія / Серія «Studia Regionalistica», № 1; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. С. 194.

³ Присимо на Віче. *Просвіта*. 1990. № 2. С. 6.

Популярністю користувалися й періодичне видання Мукачівської територіальної філії Української Гельсінської Спілки «Карпатська Україна», яке виготовлялося таким способом як і «Просвіта» й публікувало гострі й актуальні матеріали⁴. Видання неформальної періодики поширювалося серед однодумців і стало справжнім рупором народної волі, дієвим методом висловлювання прогресивної та альтернативної владі думки того часу.

Неабиякою заслугою активістів Ужгородського міського товариства «Просвіта» стало відновлення випуску щорічного журналу «Просвіта», який видавався у 1920–1930-ті рр. Перший річник «Календаря «Просвіти» побачив світ у 1991 р. Тоді це був чи не найперший екземпляр незалежного від партноменклатури видання журнального формату в регіоні⁵. У вступному слові його творці писали: «Ви тримаєте у руках Календар на 1991 р., виданий Ужгородським товариством «Просвіта». Нелегкий час до свого національного відродження довелося пройти нашому українському народу. На цьому шляху було більше тернів, ніж квітів, і хто знає, скільки ще доведеться подолати труднощів»⁶.

На шпальтах журналу було поміщено історичний та Церковний календар і додаток до нього. Особливої уваги заслуговує хроніка подій 1990 р., де детально, по датах розписано масові громадсько-політичні акції, які широкою хвилею прокотилися по всій території краю. Перегляд цих подій підтверджує факт того, що закарпатці не стояли осторонь тогочасних буремних змін, а спільно з українцями по той бік Карпат відстоювали національно-культурні й політичні права і свободи⁷.

⁴ Карпатська Україна: незалежне видання Мукачівської територіальної філії Української Гельсінської Спілки. 1990. Березень. № 1.

⁵ Токар М. П'ятнадцять років тому побачив світ відроджений Календар «Просвіти». *Трибуна*. 2005. 3 грудня. С. 12.

⁶ Календар «Просвіти» на 1991 рік. Ужгород. 1991. С. 3.

⁷ Календар «Просвіти» на 1991 рік. Ужгород. 1991. С. 5- 11, 25-29.

Багато уваги приділялося й духовному вихованню молоді, через повернення до церковних цінностей. У цьому номері, зокрема, вміщено історичний коментар о. Ю. Сабова про «Грецький (Східний) розкол у Церкві», а також подано короткий життєпис о. П. Ороса⁸. Авторами матеріалу «Відродження «Просвіти» М. Басарабом та А. Федорішком розкрито перші кроки поновленого просвітянського життя в Закарпатті⁹. Чи не вперше в крайовій періодиці було надруковано статтю Й. Баглая «Просвітянський театр на Закарпатті»¹⁰. Пізнавальний характер носили статті про Грушівську друкарню (автор О. Орос), походження етноніма «українець», історичні портрети Іоанікія Базиловича та Адольфа Добрянського¹¹. Гостро актуальними на той час видавалися статті В. Зігалова про «Політичні екскурсії у вертикальному напрямку» та В. Зубача «Гра вивісок чи крок до народу?»¹².

«Календар «Просвіти» на 1991 рік» дійсно став справжнім маятником просвітянських видань. Наклад «Календаря» нараховував 1500 примірників. Художнє оформлення здійснив художник В. Вовчок. Готували Календар до друку Михайло Басараб та Андрій Федорішко і містив він 106 сторінок. Значну фінансову допомогу для випуску надав В. Вайнагій, один із не багатьох підприємців, які з самого початку перебували в лавах Народного Руху України та УГС. Однак цих коштів не вистачало. І тому, основна сума була надана благодійниками, перелік котрих було надруковано в «Календарі»¹³. Серед інших самвидавців просвітян слід назвати й збірник «Січові пісні» та «Збірник релігійних пісень», вперше опублікованих в новітній історії Закарпаття. Відстоюючи українську мову й національні цінності, просвітяни перевидали книжку «Полеміка з русофілами» та інші¹⁴. Просвітянські видання зробили суттєвий внесок у становлення нового мислення в українців краю у період національного відродження на початку 1990-х років. Таким чином, просвітяни провели важливу роботу в плані підготовки місцевих жителів до факту необхідності й доцільності функціонування у краї культурно-просвітницької організації «Просвіта» і розпочав реалізацію одного із традиційно пріоритетних напрямів її діяльності – видання національно-культурних

⁸ Там само. С. 12- 19, 40- 44.

⁹ Там само. С. 22- 23.

¹⁰ Там само. С. 78- 81.

¹¹ Там само. С. 44- 46.

¹² Там само. С. 60- 62, 63- 64.

¹³ Там само. С. 4, 107.

¹⁴ За рідне слово: Полеміка з русофілами (факсимільне видання 1937 р.). Ужгород, 1990. 104 с.; Січові пісні. Ужгород, 1990. 120 с.

матеріалів, почесне місце серед яких і сьогодні займає щорічний Календар «Просвіти».

Відродження і діяльність Ужгородського міського товариства «Просвіта» стали помітним явищем в тогочасному громадсько-політичному житті Закарпатської області. Просвітянських рух ставав дедалі масовішим, що вимагало більш чіткої структуризації громадської організації на регіональному рівні. Особливу роль у цьому процесі взяло на себе керівництво крайового Народного Руху України за перебудову. А самвидавна діяльність закарпатських просвітян якісно поповнила сторінки історії українського національно-визвольного руху на зорі Незалежності України.

Токар Маріан. Самвидав і неформальна преса Закарпаття на зорі Незалежності України. Матеріал розкриває зміст одного з пріоритетних напрямів діяльності відродженої «Просвіти» в Ужгороді на зламі 1980-х – 1990-х років – самвидаву просвітницької, національно-культурної літератури та неформальної преси. Подано інформацію про процес організації роботи, спосіб виготовлення, розповсюдження та значення самвидаву в часи боротьби за Незалежність України.

Ключові слова: самвидав, неформальна преса, просвітянський рух, Закарпаття.

Tokar Marian. «Samvydav» and the informal press of Zakarpattia at the dawn of Ukraine's Independence. The material reveals the content of one of the priority areas of activity of the revived organization «Prosvita» in Uzhhorod at the turn of the 1980's – 1990's – self-publishing (samvydav) of educational, national and cultural literature and informal press. Informed about the process of work organization, method of production, distribution and importance of self-publishing during the struggle for Independence of Ukraine.

Key words: samvydav (self-publishing), informal press, educational movement, Zakarpattia.